

FÂTİK

(فَاتِك)

Yemen'in Zebîd şehrinde
hüküm süren
Necâhîler hânedanından
üç emîrin adı
(bk. NECÂHÎLER).

FATİN EFENDİ

(1814-1866)

Şair ve *Hâtîmetü'l-eş'âr* adlı
son klasik Osmanlı
şuarâ tezkiresinin müellifi.

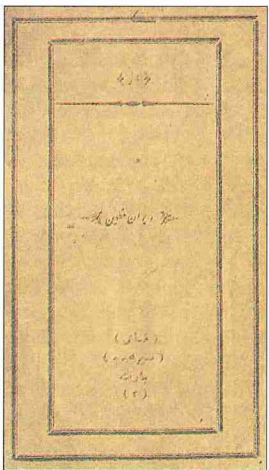
Drama âyanından Hacı Hâlid Bey'in oğlu ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın damadı Mehmed Hüsrev Bey'in yeğenidir. Hayatı hakkında başlıca bilgiler, divanının başına oğlunun koyduğu hal tercümesinde mevcut olanlardan ibaret kalmış olan Fatîn Efendi orada belirtildiğine göre 1229'da (1814) Drama'da doğdu. Asıl adı Dâvud'dur. Kur'an okumakla başladığı ilk öğrenimini burada gördükten sonra 1243'te (1827-28) yetişmesi için amcası Mehmed Hüsrev Bey'in yanına Kahire'ye gönderildi. Girdiği bu yeni ve farklı kültür merkezinin elverişli şartları içinde tahsilini ilerleterek eli kalem tutacak dereceye gelen Fatîn, aynı çevrede bulunan şairlerle tanıştığı gibi ilk şiir denemelerini de burada ortaya koymaya başladı. Kendisinden bir yıl sonra Bulak Matbaası'nda görevli olarak Kahire'ye gelen Kandiyeli Sâlih Râcih Efendi ile tanışmasının edebî kültürünün gelişmesinde mühim bir tesiri oldu. Yazdıklarını düzelten, ona edebiyatta yol gösteren bu şair hocasından faydalandığını kendisi açıkça ifade etmektedir (*Hâtîmetü'l-eş'âr*, s. 104). Amcasının

1249'da (1833-34) ölümünden sonra Mısır'da üç yıl daha kalan Fatîn 1836'da oradan ayrılıp İstanbul'a geldi. Mısırlı Fâzıl Mustafa Paşa'ya, kendisine içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulmasına yardımcı olması dileğiyle takdim ettiği kasidede, orada amcasından kalan yüksek değerde bir gayri menkulün zorla elinden alındığını haber verir (*Divan*, "Kasideler", s. 6).

II. Mahmud'un son yıllarında ve Mısır ile olan meselelerin düzelir gibi gözük-tüğü bir devrede geldiği İstanbul'da yeni bir hayata başlayan Fatîn'in devlet hizmetine girmesi zor olmadı. Dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından Halil İbrâhim Ağa'nın torunu olması sebebiyle önce Dîvân-ı Hü-mâyun Kalemî'ne alındı. Yazıda gösterdiği kabiliyet ve zekâsı sayesinde kısa bir müddet sonra, buranın gözde ve li-yakat isteyen bir subesi olan Mühimme Kalemî'ne geçerek mühimnevîsân sınıfına yükseldi. O zamanlar Bâbîâlî kalem hayatının geleneğine uyularak kendisine Fatîn mahlası verildi. Bundan böyle adı yerine, kabiliyet ve zekâsı dolayısıyla kendisi için uygun görülen, Türk edebiyatında da tek kalan Fatîn mahlası ile şöhret buldu. 1265 (1849) tarihli bir tebrik manzumesinden, zamanın marif dünyasının ünlü ismi, Mekteb-i Ma-ârif-i Adliyye hocası, sonraları Dârülmâ-ârif Rüşdiyesi'nde Nâmîk Kemal'in de kendisine öğrenci olduğu Hoca Şâkir'in meclisine girerek kültürce ondan çok şeyler kazanmış olduğu öğrenilmektedir (*Divan*, "Kasideler", s. 32-33). Resmî yazıları kaleme almaktaki kabiliyeti çok geçmeden Fatîn'e Mektübî-i Sadâret-i Âlî Kalemî'nin yolunu açtı. Mensubu olmakla iftihar ettiği bu dairede 1264 (1848) yılına kadar hizmet gören Fatîn bilinmeyen bir sebeple buradan ayrılmak zorunda kaldı ve o yıldan itibaren Ticârethâne-i Âmire'lâmât Odası'na devam etmeye başladı. Fatîn, Mektübî-i Sadâret-i Âlî Kalemî'ndeki memuriyetinden ayrılışını kendisi için bir düşünüş saymış, oraya yeniden dönmeye çalışmıştır. Bu teşebbüslerden biriyle ilgili bir kasidesi bunu ortaya koymaktadır (*Divan*, "Kasideler", s. 8-10). Ancak bütün arzusuna rağmen bir daha oraya dönemeyince ve ömrünün sonuna kadar Ticârethâne-i Âmire'deki memuriyetini sürdürdü. Onun bir kısım şiirlerinde ifadesini bulan bedbin ve talihten şikâyetçi ruh hali duyduğu bu üzüntünün tesirini aksettirir. Cahiller ve değersiz kimseler arasında kaldığından şikâyet eden Fatîn Efendi, da-

ha Mektübî-i Sadâret-i Âlî'de iken kendini hakettiği yeri bulamamış saymakta, Mustafa Reşid Paşa'ya ikinci defa Hariciye nâzırı olduğu sırada (22 Şevval 1261 / 23 Ekim 1845) yazdığı bir kaside ile ondan kendisine hâcelik rütbesini sağlaması ve içinde bulunduğu "çâh-ı mezellet"ten kurtulması için yardımcı olmasını dilemekteydi (*Divan*, s. 21). Manzumede Fatîn'in ona kendisi için "eski çerâğindir" demesi, Mısır'da bulunduğu 1830'lu yıllarda oraya iki defa vazife ile gitmiş, daha sonra da Mektübî-i Sadâret-i Âlî Kalemî'nde bulunmuş olan Reşid Paşa ile arasında o devrelere çıkan bir tanışıklığa işaret etmektedir. "Elem ki hâtıra gelmezdi mısır-ı Kâhire'de / Çürüttü eyledi ifnâ beni bu dâirede" diyen (*Divan*, s. 58) şairin, hayatının sonraki yıllarında zamanın Abdurrahman Sâmi, Suriye Valisi Râşid Paşa, Dârüssaâde ağası Hayreddin Ağa gibi nüfuz sahibi simalarından daima bir yardım beklemiş olduğu görülür. 25 Receb 1262'de (19 Temmuz 1846) İstanbul'a gelişi münasebetiyle kaleme alıp sunduğu tarih manzumesinde "bir abd-i kadîm'i olmak sıfatıyla Mehmed Ali Paşa'dan lutf diler" (*Divan*, s. 23-24). Manzumelerinin birinde, "Tahsil-i hüner küy-i cehâlette ne mümkün / İstanbul-ı irfâna efendi sefer ister" demesine mukabil (*Divan*, "Gazeliyyât", s. 7) ümitlerini bulamamaktan doğan bir ruh hali Fatîn'i, "Görmedim doğan bir ruh hali Fatîn'i, "Görmedim şehri-i Sitanbul'da nevâziştan eser / Kalkmış âlemde Fatîn var ise nâm-ı iltifât" (*Divan*, "Gazeliyyât", s. 7); "Etme ümmîd-i vefâ asrın ricâlinden vefâ" (*ay.*, s. 13); "Merhametten yok eser tab'-ı ricâl-i asrda / Sedd olundu var ise dünyada insâfın yolu" (*Divan*, "Tarihler", s. 46) gibi şikâyetlere sevk etmiştir. Fatîn, divanında Abdurrahman Sâmi Paşa ile Şeyhülislâm Ârif Hikmet Efendi'yi velinimetleri olarak anar. Abdurrahman Sâmi Paşa'nın Mısır'dan ayrılıp Osmanlı Devleti hizmetine girmek üzere 1848'de İstanbul'a gelişi hakkında söylediği manzumede (*Divan*, "Kasideler", s. 6-7) Fatîn onu kendisi için bir kurtarıcı olarak karşılar. Mehmed Ali Paşa zamanında Mısır'da Vekâ-yi' nâzırlığı gibi mühim mevkilerde bulunmuş olan Abdurrahman Sâmi'ye vezirlik rütbesi verilmesi (1257/1841) münasebetiyle yazdığı tebrik manzumesi, onunla daha Mısır'dan başlayan bir ilgi ve tanışıklığın bulunduğunu göstermektedir (*Divan*, "Tarihler", s. 19).

İstanbul'da zamanın şöhret sahibi şairleriyle kurduğu dostluk halkası gittikçe

Fatîn Efendi
divanının
dış kapak
sayfası
(İstanbul,
3 Cemâziyelevvel 1288)

genişlerken çevresinden gelen telkin sonucunu, Sâlim tezkiresi sonrasında kendisine kazandıran devre için bir şuarâ tezkiresi yazarak uzmak fikri peşine düşen Fatî'n Efendi, 1269'da (1853) eserini tamamladığında henüz baskısı yapılmamış iken bu çalışmasından dolayı kendisini ricâl sınıfına geçiren râbia rütbesiyle mükâfatlandırıldı. Yeni yeni şiirler kaleme almaktan da geri kalmayan Fatî'n'in devrin basınında zaman zaman manzumeleri görülmekteydi (bunların sonuncularından olan biri için bk. *Mecmûa-i İbretnü-mâ*, nr. 13, Şevval 1282, s. 21). Onun Recâizâde Celâl'e yaptığı bu nazîre ölümünden az önce beraberinde bir akis getirir (*Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, nr. 415, 14 Muharrem 1283). Bir süredir göğüs darlığı çekmekte olan Fatî'n Efendi divanını düzenleyip bastırmaya, tezkiresinin çok arzulanıyacağı yeni baskısını gerçekleştirme imkân bulamadan 8 Safer 1283'te (22 Haziran 1866) vefat etti. Son yıllarında Anadoluhisarı'na yerleşmiş olan şairin mezarı Göksu sırtındaki kabristandadır. Ölümünü basın az zaman sonra haber alarak duyurdu (*Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, nr. 435, 17 Safer 1283 / 30 Haziran [1866]). Devrin müverrihi o yılın "vefeyât-ı a'yân" sayfasına onun da kaydını düşer (Lutfî, *Tarih*, XI, 52).

Devri Fatî'n Efendi'yi bir şöret olarak tanıması, edebiyat dünyasının önde gelen simaları arasında görmüştür. Onun şöretinin yaygın olduğu devrede Ziyâ Paşa 1262'de (1846) girdiği Mektûbî-i Sadâret-i Âlî Kalemî'nde kendisiyle tanıştıktan sonra ondan gördüğü yardımla şiirinin kuvvet kazandığını, o zamana kadar dünyası Âşık Ömer'in temsil etti-

ği âşık tarzından ibaret iken şiirin ne olduğunu Fatî'n Efendi vasıtasıyla anlamış olduğunu belirtir ("Ziyâ Paşa'nın Evân-ı Tufûliyyeti Hakkındaki Makalesi", *Mecmûa-i Ebûzziyâ*, II, nr. 15, 15 Rebiülâhîr 1298, s. 457; ayrıca bk. Muallim Nâci, "Heyhât", *Mecmûa-i Muallim*, nr. 3, 9 Safer 1305, s. 10; Ebûzziyâ Tevfik, *Nu-mûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, 6. bs., İstanbul 1329, s. 256; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 1941, XI, 2029). Gibb de Fatî'n Efendi'nin Ziyâ Paşa'ya bu tesiri üzerinde ısrarla durur (*HOP*, 1905, V, 51, 54). Başta Şinâsi olmak üzere çağdaşlarınca kendisinden "şâir-i meşhûr, şâir-i nâdir-regû, münşî-i bî-misil, şuarâ-yı benândan, meşâhîr-i kudemâ-yı şuarâdan" diye bahsedilmekle beraber aslında sanat bakımından kuvvetli bir şair olduğu söylenemez. Ortaya koyduğu manzumeler, XVIII. asrın sonundan bu yana eski şiirin estetik disiplininin bozuluşunu aksettiren şair kalabalığında olduğu gibi orta seviyeyi bile güçlükle bulabilen Fatî'n'in, şairliğinin farklı kronolojik devrelerindeki mahsullerini bir araya getiren divanında bazıları vezinli, kafiyeli alelade sözler olmaktan öteye geçmeyen şiirler yanında divan şiiri geleneğinin sağladığı, onlardan farklı ustaca söyleyişler de görülür. Kasideleri çok basit ve yavan olan Fatî'n ancak bir kısım gazellerinde varlık gösterebilmiştir. Fatî'n'in şiir faaliyetinde dost çevresinden şairlere nazîreler söylemesi önde bir yer tutar. "Çok mudur peyrev olursam şuarâ-yı asra" diyen Fatî'n, geçmişteki üstatlardan ziyade çağdaşı şairlere nazîreler yapmaya değer vermiştir. Senîh, Fehîm, Lebîb, Fehmî, Kanlıcalı Nihad, Kâzım Paşa, İsmâil

Paşazâde Hakkı, Ziyâ Paşa, *Cerîde-i Havâdis* muharriri Âlî Bey ve Şeyhülislâm Ârif Hikmet gibi o devrin isim sahibi şairlerine olan çeşitli ve bazıları ile de karışıklı nazîreleri, üstat saydığı Senîh ve Ziyâ Paşa ile müşterek gazelleriyle adını zamanının edebiyat aktüalitesi içinde canlı tutmayı bilmiştir. XIX. asrın ilk yarısında divan şiirinin, klasik mükemmeliyetin dışında başka şeyler arayan çözümlü çağının bir şairi olan Fatî'n sade, külfetsiz söyleyişler yanında Sünbülzâde Vehbî, Enderunlu Fâzıl ve Vâsîf'ta olduğu gibi zaman zaman yerliliğe yönelmiş, alışılmamış redifler peşinde yenilik aramıştır. Bulduğu redifler çok defa şiirindeki aleladeliği örten sürükleyici bir tesir yaratır. Gazelde kendisini mâhir bir şair sayan Fatî'n'in divanındaki birtakım yavan mısralar arasında, "Gülîstân-ı cihânda bunca demler figân eyler / Aceb bûy-i vefâ bulmuş mudur sor bülbüle gülde" yolunda kuvvetli söyleyişlerinin de parıldadığı olur. Geleneğe uyararak, "İşte meydân-ı suhan da'vâ eden gelsin Fatî'n / Şi'ri öğrensin bu nazm-ı dil-nişinimden benim" kabilinden öğünmeleri olsa da Fatî'n, "Ben her ne kadar şâir-i mâhir değilsem / Akrânıma nisbetle benim de hünerim var"; "Tab'î nâ-hemvâr ile arz-î kemâl etme Fatî'n / Kuvvet ister şâiri üstad-ı kâmil etmeğe" demek suretiyle kendi hakkında gerçek bir hükme varmak istemiştir.

Bestelenmiş bazı şarkıları da olan Fatî'n, düşürdüğü ve divanında en fazla yer tutan tarih manzumeleriyle devrinin aktüalitesini kollamıştır. Bu tarih manzumeleri onun adını, yaşadığı çağın gündeminde tutar. Bunların yanında bazı manzumeleri de memuriyet çevresinden akisler taşımaktadır (özellikle bk. Ticârethâne-i Âmire tercümanı Yanko hakkında bütün bir şiiri "Mösyö Yanko tercümanı" diye bir redife bağladığı gazel, *Divan*, s. 54). Hânende Seyyid Ali hakkında yazdığı şarkı (a.e., s. 52), onun Enderunlu Fâzıl ve Vâsîf'in çizgisini devam ettiren bir tarafını verir. Tarih manzumeleri ve kıtaları Fatî'n'in aynı zamanda mizaha olan eğilimini de aksettirmektedir. Fatî'n'in bir mesnevî, bir na't, hepsi de küçük hacimde sekiz kaside, 244 tarih, 168 gazel, iki müstezad, iki tahmis, bir lugaz, on yedi kıta, yirmi bir müfred ve iki mısra-ı âzâdesini bir araya toplayan divanı, ölümünden beş sene sonra 1871'de oğlu tarafından başına konulan hal tercümesiyle birlikte bastırılmıştır (*Divân-ı Fatî'n*, İstanbul, 3 Cemâziyelevvel 1283).

Fatî'n Efendi divanının ilk iki sayfası

Fatî'nin ismini günümüze getiren şair-likteki bir devirlik şöhreti değil *Tezkire-i Hâtîmetü'l-esh'âr* adıyla ortaya koyduğu şairler tezkiresidir. 1853'te tamamlanan eseri onu daha basılmadan önce görenlerde büyük bir takdir uyandırmıştı. Hakkında takriz yazarlardan Maârif-i Umûmiyye Nâzırı Kemal Efendi (Paşa), bir şairler hazinesi dediği tezkirenin geçmişin şairlerine yeniden hayat verdiğini söylerken Meclis-i Vâlâ âzası Subhi Bey (Paşa), edebiyat tarihi bakımından isabetli bir kavrayışla çok uzun zamandan beri lâyıkıyla şuarâ tezkiresi tertip edilmez olduğundan bu ihmal neticesinde son devir şairlerinden çoğunun kendileri gibi hayat hikâyelerinin de unutulmuşluğa gömüldüğüne, yazılarının şuraya buraya dağılıp gitmiş olduğuna dikkat çekerek *Hâtîmetü'l-esh'âr*'ın bu bakımdan göreceği hizmet ve değeri belirtmek ister. Ahmed Cevdet de (Paşa) onun Sâlim'i devam ettiren eserinin geçmişin ve günün şairlerini bir araya getirerek "eslâf" ile "ahlâf" arasında bir bağ kurmakla eskiler kadar yenerlerin de teşekkürünü hakeden bir başarıya eriştiğini söyleyerek bütün şairler adına kendisini tebrik eder.

Baskısı 1855 yılı Ocak ayı sonlarında bitip ilân edilen eser (*Ceride-i Havâdis*, nr. 730, 14 Cemâziyelâhir 1271) kısa zamanda Batı şarkiyat âleminin de ilgisini çekti. Aynı yıl Schlechta-Wssehrd tarafından *Sitzungsberichte der philosophisch historischen Classe der Wiener Academie* ile (XX/III, s. 467 vd.) yine aynı yerde "Osmanische Geschichtschreiber der neueren Zeit" adlı yazıda (s. 19) tanıtımı yapılırken A. D. Mordtmann da *Augsburger Allgemeine Zeitung*'da (ilâve nr. 92, 2.IV.1855) bu yeni eser üzerinde durmaktaydı.

Hâtîmetü'l-esh'âr, ortaya çıkışından itibaren XVIII. asır sonrası Türk edebiyatı tarihi için başlıca bir kaynak hizmeti görmüştür. Fatî'nin Efendi bu tezkiresinde Sâlim tezkiresinin bıraktığı 1134 (1721-22) yılından 1269'a (1853) uzanan zaman içinde Osmanlı ülkesinde gelmiş geçmiş şairleri tesbit edip bunlar hakkında bilgi verir. Sâlim'den sonra kendisine gelece kadar arada başta Râmîz olmak üzere Safvet, Silâhdarzâde Mehmed Emin, Âkif, Şefkat, *Bağçe-i Safâ-endûz*'u ile Sahafîlar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi ve Ârif Hikmet'in tezkireleri mevcutsa da eserini hazırladığı zamanda bunların hiçbirisi umumi küthûphanelere intikal etmemiş olduğu için Fatî'nin bu eser-

lerin varlığından haberdar değildi. Hepsi müsvedde veya tamamlanmamış tek nüsha halinde duran bu tezkirelerin istifadeye açılışı, hususi ellerde tek nüsha olarak kalmaktan çıkıp yapılan istinsahlarla gün ışığına kavuşması hep onun tezkiresini tamamlamasından sonraki devrededir. Eserinde bu müelliflerin bazılarının hal tercümesini yazarken tertipledikleri tezkirelerden söz etmedikten başka onlardaki bilgilerden de uzak kalmış olması Fatî'nin bunları göremediğinin en açık delilidir.

Fatî'nin *Hâtîmetü'l-esh'âr*'ı ne zaman ve ne şekilde hazırladığını açıklamamaktadır. Bu hususta yalnız, bazı kişilerce kendisinden, Sâlim'in bıraktığı 1134 (1721-22) yılından başlayarak son zamana kadar gelmiş eski ve yeni şairler hakkında bir tezkire tertip etmesinin istendiğini, eserini bu istek üzerine ortaya koyduğunu söylemekle yetinir. Bu kayıt, eseri yazma düşüncesinin kendisinden gelmeyecek olsa bile tanıyanların onu, böyle bir işi gerçekleştirebilecek bir ehliyet ve hazırlığa sahip bir kimse olarak kabul ettiğini gösterir. Zamanın şair çevresiyle geniş bir teması ve tanışıklığı olduğu anlaşılan Fatî'nin, tezkiresinin malzemesini esas itibariyle haklarında kendilerinden bilgi istediği şairlerden anket

yoluyla aldığı yazılı cevaplarla dayanarak tertip ettiği söylenebilir. Nitekim sonuçları onun gözden geçirilmiş bir baskısını yapmayı düşünürken gerek duyduğu yeni malzemeyi, gazeteye verdiği ilân vasıtasıyla bu yoldan elde etmek istediği görülür. Şair Mehmed Şem'i'nin, Fatî'den gelen istek üzerine ona gönderilmek üzere yazdığını kaydettiği hal tercümesi ise bu hususu gösteren bir vesika olarak ortadadır (İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 1940, X, 1793). 1266 yılının Recebini (Mayıs 1850) takip eden bir zamanda yazıldığı görülen bu hal tercümesi, eserini 1269'da (1853) tamamlayan Fatî'nin çalışmasının ne kadar önceye gittiğini göstermektedir. Tezkiresinin basılmasından beş yıl önce kendisine gönderilmiş olan bu vesika, aynı zamanda elindeki malzemeyi Fatî'nin ne şekilde işlediğini ortaya koymaktadır. Fatî'nin bu hal tercümesindeki bilgileri olduğu gibi aktarmak yerine bir kısmını çıkararak onu daha öz bir hale sokmuş, öte yandan şairin hayatının 1266'dan (1850) sonraki seyrini ve bazı faaliyetlerini de buna ilâve etmiştir (krş. *Hâtîmetü'l-esh'âr*, s. 223). Fatî'nin Efendi, eserinin 1854 yılı içinde baskısı devam ederken henüz basılmamış formalarda mevcut hal tercümelerinde, telifinin 1853'te tamamlanışından bu yana meydana gelen

Fatî'nin tezkiresinin ilk iki sayfası (İstanbul 1271)

son değişimleri de, haberdar olabildiği nisbette kaydetmekten geri kalmamıştır.

Hayattaki hal tercümesi sahiplerinin hemen hepsinin doğum tarihlerinin tesbit edilmesinden başka azımsanmayacak bir kısmının da sadece yılları gösterilmekle kalınmayarak ayı ve gününe kadar belirtilmesi, bunların doğdukları yer ve baba adlarının yanı sıra memuriyet ve vazifeleri, ayrıca hayat seyirlerindeki diğer değişikliklerin tarihleriyle birlikte kaydedilebilmesi, tezkiresinde yer ayırdığı çağdaş şairlerin doğrudan doğruya kendilerinden gelen bilgilerin eserindeki payı hakkında bir fikir vermektir. Gönderilmiş hal tercümesi bilgileri ve şiir örnekleri *Hâtîmetü'l-es'âr*'ın temelini teşkil eder. Fatîn, her şairi içinde bulunduğu zamana yerli yerince yerleştirmek için, tesbiti daha günc olan doğum tarihlerinden çok ölüm tarihleriyle göstermeye özellikle dikkat eder. Tezkiresinin 672 şairi içine alan geniş kadrosunda ölüm tarihi verilmemiş sadece on beş şairin bulunduğu göz önüne alınırsa onun bu hususa verdiği ehemmiyet iyice belli olur. Fatîn'in bazan ayı ve günü ile verdiği doğum ve ölüm tarihlerinden bir kısmı yalnız onda olup başka tezkire ve hal tercümesi eserlerinde görülmez.

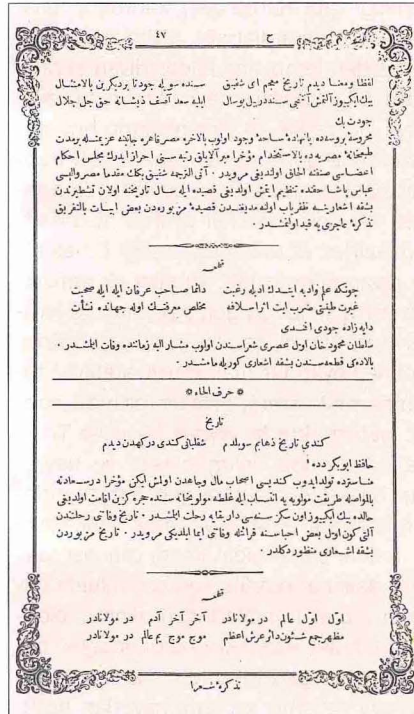
Varlıklarını uzaktan haber alabildiği ölmüş veya imparatorluğuz uzak köşelerinde yaşayan şairler hakkında, onları tanıyanlar vasıtasıyla şifahi yoldan edinilmiş bilgiler de eserde kendisini hissettirir. Bizzat kendilerinden yahut yakınlarından bilgi alabilmiş olduğu çağdaşları dışında geçmişteki şairler hakkında tarih kitapları ile (meselâ Çelebizâde Âsım ve Vâsif tarihleri) *Devhatü'l-meşâyih*, *Tuhfetü'l-hattâîn* gibi hal tercümesi kaynaklarından başka divanlar ve eski şiir mecmualarından, özellikle de tarih manzumelerinden faydalanmak istemiştir. Ancak araştırdığı hal tercümelerinde onun her zaman gerekli titizliği gösterdiği söylenemez. Aceleci bir davranışla tahkiklerini çok defa derinleştirmemiştir. Bu sebeple çağdaşlarından önceki şairlerden bir kısmının hal tercümeleri bilgice zayıf kaldığı gibi zaman zaman hatalı da olmuştur.

Fatîn tezkiresinin şair çerçevesini çok geniş tutmuş, tek manzumesini, hatta bir beytini görebildiklerine dahi eserinde yer vermiştir. Sanatça değerleri yönünden bir seçim gözetip değersiz gördüklerini eserlerinin kadrosuna almayan

bazı eski tezkire müelliflerinin tutumlarından tamamen farklı olarak şiir namına kalem oynatmış herkesi hiçbir elemene geçirmeden, kabiliyetleri ve yazdıklarının miktarı ne olursa olsun kendilerinden haberdar olabildiği nisbette tezkiresinde göstermek istemiştir. Kitabının önsözünde belirttiği üzere her şeyin daima olumlu ve olumsuzu ile bir arada bulunduğu düşüncesinden hareketle "aşhâb-ı maârif" ve "belâgat-pîrâ" şairlerinin yanında şair geçinen birtakım "herze-tırâzlar"ı dahi tezkiresine dahil ettiğini âdeta meydan okurcasına söylemekten çekinmemiştir.

Fatîn'in eseri bu bakımdan, verdiği bilgilerin mahiyet ve derecesi ne olursa olsun, Sâlim tezkiresinden bu yana meydana gelmiş kadroyu mümkün olduğu kadar tesbite yönelik bir şairler kütüğünü teşkil eder. Sâlim ile kendisi arasındaki tezkirelerin kadrolarının belirli bir zaman sınırı içinde kalmalarına mukabil Fatîn tezkiresinin zaman çerçevesini onların hepsinden geniş tutmuştur. Böylece içindeki 672 şairle *Hâtîmetü'l-es'âr*, mevcut suarâ tezkirelerinin şair sayısı bakımından en zengin ve en geniş olma özelliğini kazanır.

Fatîn tezkiresinin Şinâsi baskısındaki tertip şeklinden bir örnek (s. 47)

Râmiz tezkiresinin çerçevesini teşkil eden 1132-1198 (1720-1784) yılları arasındaki devreden Fatîn tezkiresine 1134'ten (1721-22) başlayarak 159 şair girmiştir. Eser, ayrıca bu devrenin şairi oldukları halde Râmiz'de bulunmayan yetmiş tanesini daha tesbit ederek bu kadroyu zenginleştirir. Nâyî Osman Dede, Seyyid Vehbî, Mirzâzâde Ahmed Neylî, Süleyman Nahîfî, Sezâî-yi Gülşenî, Abdürrezzak Nevres, Fitnat Hanım gibi tanınmış simalar Râmiz'de bulunmayanlar arasındadır. Yaptığı bazı atıflar, meselâ Nâyî Osman Dede, Süleyman Nahîfî'nin hal tercümelerinin tezkirede yer alacağını haber vermekle beraber Râmiz'in haklarında yeterince bilgi toplayıp bunları yazma fırsatını bulamadığı belli olmaktadır. Sâlim'den sonrasını devam ettiren tezkirelerin varlığından haberdar olmaksızın doğrudan doğruya ona zeyil olarak hazırlanmış bulunan *Hâtîmetü'l-es'âr*'a Sâlim tezkiresine hayatta iken girmiş şairler de alınarak bunların hal tercümelerinde ondan daha sonra meydana gelen değişimler ayrıca gösterilmiştir. Râmiz ile Fatîn'de müşterek olarak yer alan şairler hakkındaki maddeler Râmiz'de daha etraflı oldukları kadar daha da sağlamdır. Bu devreden şairlerle ilgi maddeleri çoğunlukla Râmiz'in kiler yanında sathî kalan Fatîn'in yazdıkları bazan da Râmiz'in kilerden çok daha ihtatalı ve tatmin edici olmuştur (meselâ bk. İsmâil Hakkı Bursevî, Neccârzâde Şeyh Rîzâ, Mustafa Halîmî, Hekimbaşı Aziz, Nûman Enîş, Şeyh Abdullah Salâhî). Râmiz'e ve sırasıyla birbirlerine zeyil mahiyetindeki diğer bütün tezkirelere nisbette Fatîn Efendi'nin verdiği hal tercümeleri, onların birkaç satırda kalan çerçevelerinden daima çok daha geniş ve daha etraflı olmuştur.

Ortaya konulması başlangıçta takdirle karşılanan *Hâtîmetü'l-es'âr*'ın belirtilen müsbet yönlerine, uzun zaman beri duyulan bir ihtiyaca cevap vermesine mukabil hal tercümelerinde düşülmüş bazı hataları, hüküm ve değerlendirmelerinde zaman zaman bazılarını yersiz olarak yüceltici, bazılarının ise meziyet ve liyakatlerini teslim etmekten uzak oluşu dolayısıyla çok geçmeden birtakım tenkitleri de beraberinde getirir. Bizzat kendisi, iyiyi kötüden ayırt etmeye kabiliyeti olmadığı halde tezkire tertibine kalkışıp şair diye birtakım cahil ve değersiz kimselere orada yer vermiş olduğu yolunda uğradığı tenkidi bir şiirinde bahis konusu eder (*Divan*, "Kıta-

lar", s. 56). Meselâ Bayburtlu Zihni'nin, vezirlere divan kâtipliği yaptığı halde kendisini voyvoda kâtibî diye gösterdiği, üstelik bir divan sahibi iken hakkında "bir miktar eş'ârı vardır" dediği için Fatîni *Sergüzeştinâme* adlı eserinde şiddetle hicvettiği görülmektedir (Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Bayburtlu Zihni*, İstanbul 1950, s. 61-62; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 1941, XI, 2017). Hemen belirtmek gerekir ki kendisiyle İstanbul'da tanışıp görüşmüş olan Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi de onu Fatîn'den evvel kaleme aldığı tezkiresinde voyvoda kâtibî olarak zikreder.

Eserinin eksiklerini, düzeltilmesi gereken noktalarını farkederek Fatîn Efendi, herhalde yapılmış tenkitlerin de tesiriyle, okunaksız ve kusurlu taş baskısı yerine onun gözden geçirilmiş, matbaa dizgisiyle yeni baskısını yapma ihtiyacını duyar. Basılışı üzerinden henüz on dokuz ay kadar bir zaman geçtiği sırada bununla ilgili olarak verdiği bir ilânla, eserini hazırlarken haber ve bilgisi dışında kaldıklarından tezkiresine girememiş eski veya hayattaki şairlerin hal tercümelerinde onun telif ve yayınından sonraki değişikliklerin, bunlarda düşülmüş bilgi hatalarının, alınmış ilk şiir örneklerinden yenileri veya daha başkaları ile değiştirilmek istenenlerin kendisine bildirilmesini duyurur (*Cerîde-i Havâdis*, nr. 802, 8 Muharrem 1273).

Bir sonuç vermeyen bu teşebbüs, tezkirenin değer ve ehemmiyetini takdir ettiğinden, kendisi gibi, yeni ve gözden geçirilmiş bir baskının yapılmasını isteyen Şinâsi tarafından yedi sene sonra 1863 yılında tekrar ele alınarak bu hususa dair yazdığı bir başmakalede tezkireye yeni ve daha ileri bir hüviyet verecek bir programla ilân edilir (*Tasvîr-i Efkâr*, nr. 135, 27 Rebîülâhîr 1280). Belirtilen esaslar dairesinde üzerinde değişiklik yapılmak suretiyle, yahut ilk defa olmak üzere tezkirede yer alması istenen hal tercümeleriyle yeni şiir örneklerinin gazete idarehanesine acele olarak gönderilmesi duyurulur. O zamandan bu yana en küçük bir izine rastlanmadığından bu teşebbüsün de ötekisi gibi hiç gerçekleşmediği sanılagelmıştır. Bir asır süresince meçhul kaldıktan sonra baş tarafından baskısı yapılmış elli iki sayfalık bir kısmının varlığı Ömer Faruk Akün tarafından meydana konulmakla Şinâsi baskısının sadece tasavvurdan ibaret kalmadığı artık belli olmuştur. Bū-

tünüyle neden tamamlanmadığı bilinmeyen bu yeni baskıda Şinâsi'nin işaret ettiği hususların çoğunun yerine getirildiği görülmektedir. İfadesinin lüzumsuz süs ve unsurlardan arındırılarak daha öz ve sade bir hale konulması, şairlerin edebî şahsiyet ve değerleri hakkındaki mübalağalı hüküm ve ifadelerin tamamen kaldırılması yanında her iki teşebbüse ait ilânlarda istendiği şekilde önceki şiir örneklerinin bazılarının yerine daha başkaları konulmuş, ilk baskının yapıldığı 1855 yılından bu tarihe kadar oradaki hal tercümelerinde meydana gelen değişiklikler gösterilmiş, evvelce haklarında bilgi edinilememiş olanlarla arada geçen zaman içinde edebiyat âlemine yeni çıkan şairlerin de hal tercümeleri ilâve edilmiş bulunmaktadır (ayrıntılı bilgi için bk. Akün, *TDED*, XI [1961], s. 67-98; a.mlf., *TM*, XIV [1965], s. 277-336).

Hâtîmetü'l-eş'âr, gerektiği gibi bir iç tetkikten geçirilmeden ve emsali kaynaklarla arasında esaslı bir mukayese yapılmadan, sadece birtakım kusurlarına bakılarak birbirlerini tekrarlamağa yetinen zamanımız müelliflerince bütünüyle fazla ehemmiyet ve değeri olmayan bir eser olarak görülmüştür. Ancak kendi çağdaşları hakkında verdiği bilgiler bakımından faydalı olacağı kabul edilen tezkirenin kusurları üzerinde durulurken taşıdığı meziyetler ise tamamen gözden kaçmıştır. Eser, yukarıda işaret edildiği gibi Râmîz'deki kadronun boşluklarını tamamlamak, Sâlim'in bıraktığı yerden kendisine kadar divan şiirinin son 130 yıllık şair mevcudunun, bu devreye ait başka eski kaynakların herhangi birinde görülmeyen şekilde tek başına toplu bir envanterini vermek, en azından her derece ve her sınıftan tesbit ettiği şairler ve onlardan seçtiği örneklerle divan şiirinin XIX. yüzyılın ilk yarısında varmış olduğu geniş yayılımı ve kimler tarafından temsil edildiğini gözler önüne koyan bir malzemeyi edebiyat tarihine mal etmek gibi bir hizmeti yerine getirmektedir. Ayrıca Mısır ve Trakya havalisinde bulunup isim ve hayatları başka kaynaklara geçmemiş şairlerin varlığını öğrenmek onun vasıtasıyla mümkün olmaktadır. Kendi çağdaşı şairlere dair hal tercümeleri çoğunlukla onların bizzat kendilerinden alınmış olduğundan her kaynaktan rastlanmayan bâkir bilgiler getirirler. XIX. yüzyılın ilk yarısında yetişmiş şairlerin hayatları husu-

sunda *Sicill-i Osmânî*'nin başlıca kaynağı oluşu kadar bıraktığı yerden Fatîn'e yapılmış büyük bir zeyil olan *Son Asır Türk Şairleri*'nde İbnülemin devamlı ondan istifade ettiği gibi, ayrıca şairlerine başka yerlerde örnek bulunamayan şairler için de onun verdiği metinlere müracaat etmiştir.

Fatîn'in eserini sırf râbia rütbesine nâil olmak maksadıyla tertip ettiğine dair Hersekli Ârif Hikmet'ten gelen rivayet, onun acele hazırlanmış olduğu kanaatini destekler görünse bile vesikalari zaptedilmemiş bir alanda getirdiği hizmet ve edebiyat tarihine kazandırdıkları karşısında fazla bir şey ifade etmemektedir.

Fatîn Efendi'nin bütün bunlardan başka, doğrudan doğruya kendi eliyle aldığı metinlerde ince zevk sahibi bir seçici olduğunu ortaya koyan tezkiresinin Dârülmaârif, Mekteb-i Maârif-i Adliyye, Beyazıt Rüşdiyesi gibi devrin getirdiği yeni eğitim müesseselerinden yetişmiş seçkinleri gösteren kayıtları ile, yenileşme devri maarif tarihimize dair hazır malzeme sakladığını ilâve etmek yerinde olur.

BİBLİYOGRAFYA :

[Râsim], "Terceme-i Hâl-i Sâhib-i Divân", *Divân-ı Fatîni*, İstanbul 1283; *Kâmûsü'l-â'lâm*, V (1314), s. 3417; *Sicill-i Osmânî*, IV (1315), s. 25; Fâik Reşad, *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr*, İstanbul 1313, s. 49-52; "Fatîni Efendi", *Terakkî*, nr. 44, 5 Muharrem 1316, s. 175 (bu son iki yerde Fatîni Efendi hakkında yazılmış olanlar, divanın başındaki hal tercümesi metninin birkaç kelime değişikliğiyle aynen tekrarından ibarettir); *Osmânî Müellifleri* (1338), II, 373-374; J. H. Mordtmann, "Fatîni Efendi", *EI*, III, 92; Babinger, *GOW* (1927), s. 359-360; a.e. (trc.), s. 389-390; İbnülemin Mahmud Kemal, "Bayburtlu Zihni ve Erzurum Şairleri", *TTEM*, yeni seri I/1 (Ağustos 1929), s. 58-59; a.mlf., *Son Asır Türk Şairleri*, I (1930), s. 8-9; II (1931), s. 367-370; Orhan F. Köprülü, "Fatîni Efendi", *İA* (1947), IV, 528-529; Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (1949), s. 131; Ömer Faruk Akün, "Şinâsi'nin Bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatîni Tezkiresi Baskısı", *TDED*, XI (1961), s. 67-98; a.mlf., "Şinâsi'nin Fatîni Tezkiresi Baskısındaki Yeni Biyografik Bilgiler", *TM*, XIV (1965), s. 277-336; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi* (1973), s. 339-345, 478; Banarlı, *RTET*, II (1977), s. 843; [Reşad Ekrem Koçu], "Fatîni", *İst. A*, X, 5569-5570; Fahri İz, "Fatîni", *Eİ²* (Fr.), II, 884; Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, Erzurum 1991, s. 145-147.

ÖMER FARUK AKÜN

FATMA

(bk. FÂTİMA).